

СТАНОВИЩЕ

от доц. д-р Христина Пелова Дейкова

за дисертацията на **Даниел Йорданов Томов** на тема „**Етимологичен анализ на думите за емоции в балканските езици**“ за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.1. *Филология*, научна специалност *Общо и сравнително езиковедие (Балканско езиковедие с албански и румънски език)* към Катедрата по общо, индоевропейско и балканско езиковедие на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“

Дисертационният труд на Даниел Томов „Етимологичен анализ на думите за емоции в балканските езици“ е в обем от 159 страници и се състои от увод, шест глави, заключение, списък с научните приноси, използвана литература (с над 150 заглавия) и използвани речници, съкращения и индекс на наименованията на основните емоции в балканските езици. В Увода (7–8 стр.) се представят предметът и обектът на изследването, целите и задачите, използваните методи и подходи. Предмет на изследването е етимологията на думите за базисни емоции (*радост, гняв, страх, тъга и срам*) в съвременните балкански езици, като се проследи семантичното развитие и се разкрият метафоричните модели, залегнали в основата на названията. Предметът на изследването и поставените цели – да се установят сходствата в семантичното развитие на думите за основни емоции, както и да се разкрият общите концептуални метафори в езиците от балканския езиков съюз, предполагат съчетаване на сравнително-историческия и съпоставителния метод на изследване, което не е изрично посочено в тази част на труда, но фактически се прави по-нататък в отделните глави. Правилно е решението да се съчетаят етимологичният и когнитивният подход, и по-специално теорията за концептуалната метафора, тъй като лексемите от това семантично поле изразяват абстрактни понятия, които не се обозначават в езика директно. По отношение на актуалността на темата трябва да отбележим, че избраният системен подход за етимологичен анализ, т.е. етимологизирането на думите от едно семантично поле съвместно, е полезен и перспективен. Така може да се преодолее „индивидуалността на думата“ (по Варбот) и да се разкрият определени закономерности (в случая семантико-типологични), които биха допринесли за по-убедителни етимологични решения. Такъв системен подход за славянските названия за емоции вече е прилаган от Х. Карликова, М. Якубович и др., които обаче не се споменават в труда. Посочени са други изследвания за отделни славянски названия за емоции на И. П. Петлева, В. А. Меркулова, Л. В. Куркина, без обаче да са ползвани и цитирани в библиографията. Подобен системен етимологичен подход за балканските езици не е прилаган и това е един от приносите на обсъждания дисертационен труд, като трябва високо да оценим включването на всички езици от балканския езиков съюз (български, гръцки, румънски и албански). Това от своя страна прави задачата на дисертанта изключително трудна, защото изисква проучване и анализиране на доста етимологични обяснения и хипотези. Лексикалният корпус на анализирания материал включва над 150 лексеми от балканските езици (30 от български език, 48 от румънски език, 33 от албански език, 35 от гръцки език). Тук обаче бих искала да отбележа, че не е съвсем ясен принципът, по който са подбирани лексемите за етимологичен анализ. В главата за *радост* например не са включени бълг. *наслада* и *удоволствие*, но са включени гр. *ἡδονή* ‘наслада, удоволствие, сладострастие’ и *απόλαυση* ‘наслада, удоволствие, наслаждение’. В главата за *гняв* не е включено бълг. *ярост*, но е включено гр. *πνεύμα* с посочени значения ‘ум’, ‘дух’, ‘гений’, ‘придихание’ ‘алкохол,

спирт'. Не е ясно защо в главата за страх е включено рум. *scârbă* със значение 'погнуса, отвращение', както и алб. *dyshim* 'съмнение, нерешителност', прен. 'опасност'. Повечето от примерите са унаследени лексеми с пряко емоционално значение и се нуждаят от етимологичен анализ, за да се разкрие тяхната първична мотивация. Включени са обаче и такива с преносно значение, резултат от по-късна семантична деривация в рамките на съответния език, като напр. алб. *acar* 'стомана, мраз, хлад', прен. 'яд, гняв, страх', *trembë* 'трепет', прен. 'уплаха, страх', гр. *φρίκη* 'трепет, треперене, тръпки', прен. 'страх, ужас, страхопочитание, благоволение', алб. *helmim* фиг. 'голяма, скръб, тъга', без обаче да е посочено прякото му значение 'отравяне' и др. На етимологичен анализ са подложени и редица заемки (най-вече в румънския и албанския език).

В първа глава, озаглавена „Теоретична и терминологична база на изследването“ (с. 9–27) най-напред се разглеждат основни психологически и философски теории за същността на емоциите от античността до наши дни. Тези постановки разкриват сложната природа на емоциите и необходимостта от различен поглед при обясняването на техните езикови обозначения. В тази глава е включена и класификация на основните емоции според различни учени, представена в труда на А. Ортони и Т. Търнър (1990). Въз основа на нея дисертантът прави заключението, че „почти всички теоретици на емоциите приемат **радостта, гнева, страха и тъгата** за базисни емоции“ (с. 15), като в труда си той приема предложената от Плутчик класификация на емоциите. По-нататък в главата се разглеждат „лингвистични теории за емоциите“, които са по-скоро различни изследователски подходи при изучаването на лексиката за емоции – историко-етимологичен, смислов и метафоричен. Споменати са някои по-частни и по-обобщаващи изследвания на лексиката за емоции в балканските езици като лингвокултурологичните трудове на А. Петрова, както и етимологичните изследвания на Б. Михайлова в рамките на това семантично поле.

Основната част на труда се състои от пет глави, всяка една от които е посветена на отделна емоция – **радост** (с. 28–55), **гняв** (с. 56–78), **страх** (с. 79–102), **тъга** (с. 103–130), а в допълнение и **срам** в шеста глава (с. 131–137). Петте глави са структурирани еднотипно – кратка дефиниция на емоцията, извеждане и описание на съществуващите етимологични хипотези за подобрите названия по езици – български, румънски, албански и гръцки. Установените първоначални значения и семантични модели в отделните езици се представят прегледно в таблици. Във всяка глава е включена отделна част, в която се представят метафоричните модели в балканските езици, извлечени въз основа на езиков материал от тълковни и фразеологични речници. В началото на тази част се привеждат за сравнение установените от Къовечеш и Лейкоф и Джонсън универсални концептуални метафори за всяка от емоциите. В края на всяка глава се правят обобщени изводи за произхода и семантичния развой на лексемите за съответната емоция в балканските езици, като се извличат общите модели на семантичен развой (установени в поне два от езиците). Тази обобщена информация отново е представена прегледно в сравнителни таблици.

Необходимо е да отбележим, че във връзка с основната си етимологична задача дисертантът е трябвало да проучи не малък по обем етимологичен текст, извлечен основно от етимологичните речници. С тази задача той се е справил добре, макар че на места се наблюдава неразбиране и недобро осмисляне на етимологичната информация, вследствие на което се е стигнало до някои противоречия и неточности в текста. Една от основните ми забележки е, че трябва да се прави ясно разграничение между унаследена дума от праезика (съответно сродни думи в родствени езици) от заета дума, при обяснението на която не трябва да се изхожда от фонетични закони, а от закономерна субституция на чужд звук с домашен в съответния език. Във връзка с това трябва да се спазва принципът на необходимата достатъчност при етимологичния анализ. При заемка

трябва да се изхожда от значението в изходния език, без да се върви към обяснение на думата в изходния език, защото установяването на нейната първична мотивация в случая е нерелевантно. Неточна интерпретация и противоречие откриваме например при анализа на алб. *hare* ‘веселие’ (с. 41), алб. (*i*) *egër* ‘див, свиреп’ (с. 62), алб. *pezëm* (с. 63), алб. *helmim* (с. 115–116) и на някои други места. Например алб. *helmim* е дадено с неговото преносно значение – фиг. ‘голяма, скръб, тъга’, без да е посочено прякото значение ‘отравяне’, което би било достатъчно, за да се изведе наблюдаваният метафоричен модел отрова > мъка, тъга. Дисертантът прави неточното заключение, че думата е „германска заемка със семантично развитие ‘болка, мъчение’ > ‘тъга’“, а всъщност в основата на думата е залегнало унаследеното от праезика *helm*, което се обяснява от Майер, като се сравнява със сродното ствиснем. *sclamo*, *scelmo* ‘тежка болест, която се съпровожда от силна треска’, прен. ‘нещо много лошо’. Във връзка с последното трябва да се отбележи, че е необходимо да се отчита хронологията на възникването на съответното значение за емоция в отделните езици. Подобен е случаят и с алб. *acar* ‘стомана, мраз, хлад’, прен. ‘яд, гняв, страх’, при което се наблюдава по-късно преносно значение и не е необходимо да се стига до първичния етимон. И тук става въпрос по-скоро за установения метафоричен модел студ > страх, отколкото за семантичен развой ‘остър, рязък, бърз, нервен’ > ‘страшен’, като се изхожда от една от етимологичните хипотези за произхода на *acar* ‘стомана, мраз, хлад’ (с. 90). Излишно е да се търси първичната мотивация на думата в езика източник и при заемките като например при рум. *obidă* ‘печал, скръб, обида, засягане, оскърбление’, девербатив от рум. *a obidi* ‘тъжа, тъгувам, наскърбявам се, обиждам, огорчавам, наскърбявам’ (с. 112), при което много ясно личи семантичният развой на думата след заемането ѝ от славянски (старобългарски).

Обръщам внимание и на факта, че в някои случаи приведените етимологични обяснения наподобяват т.нар. коренна етимология, защото не се отчитат деривационните отношения в рамките на отделните езици. Вж. например рум. *încrâncenare* (останало без тълковна дефиниция в дисертацията), което е със значение ‘изтръпване от ужас’ и е образувано от гл. *încrâncen* (*a încrâncena*) ‘правя да изтръпне, смразявам’, *mă încrâncen* ‘изтръпвам, обхваща ме ужас’, който на свой ред е образуван на румънска почва от *crâncen* ‘жесток, свиреп, лют, безжалостен’, обяснено като заемка от праслав. **krǫčina* ‘злоба, гняв, болест, скръб, печал, жестокост’, с други думи, *încrâncenare* не би трябвало да се извежда директно от праслав. **krǫčina* (с. 87–88). Тези словообразователни връзки помагат да се обясни по-точно и съответният семантичен преход, определен в работата просто като ‘жестокост’ > ‘страх’. По подобен начин рум. *fericire* и *plăcere* не могат да се изведат директно от посочената в текста латинска форма (с. 36).

Принос в дисертацията е извеждането и систематизирането в сравнителен план на първичните значения и семантичните модели в развоя на названията за емоции в балканските езици. Така се разкриват определени семантични паралели, които служат като доказателствен аргумент в полза на една или друга от разглежданите етимологии, а могат да бъдат използвани и в бъдеще при изясняване на произхода на други названия от това семантично поле. Интересен е например семантичният модел ‘добър дял, добра съдба’ > ‘щастие’ и очерталият се славяно-гръцко-албански семантичен паралелизъм (бълг. *щастие* < праслав. **sъčestъje* – гр. *ευδαιμονία* – алб. *fatbardhë*) в противовес на рум. *fericire*, отразяващо представата на древните римляни за щастията като плодовитост, плодородие, благоденствие. Изведените метафорични модели разкриват спецификите в концептуализацията на емоциите в балканските езици, което допринася за изясняване на балканската езикова картина на света в този неин отрязък. Смятам, че като цяло извеждането на определените семантични модели в развоя би могло да се обвърже по-тясно с установените метафорични модели (концептуални метафори), защото в

определени случаи е много трудно да се изходи от конкретно първично значение и да се проследят отделните последователни степени в семантичния развой. Така например праслав. **radъ* > **radostъ* би могло да се обвърже с концептуалната метафора на радостта като хармония, здраве и ред вместо да се изхожда от не съвсем удачно формулирания семантичен модел в ред > отлично > радостно (с. 28–30). Някои от изведените семантични редове би трябвало да се обмислят по-добре и да се прецизират, защото са формулирани в известна степен произволно. Например първичното етимологично значение на гр. *ηδονή* е ‘сладък’ (в единство с един от метафоричните модели сладост > радост) и не е ясно защо се изхожда от първа стъпка ‘комфорт’ в семантичния ред (с. 48).

Интерес в работата представлява и бегло засегнатият въпрос за балканските турцизми в това семантично поле, който би могъл да бъде насока за бъдещи по-подробни научни изследвания с оглед на различното усвояване и различния стилистичен статус на турцизмите в отделните балкански езици.

В Заключението (с. 138–141) се обобщават направените изводи в отделните глави, като се акцентира върху сходните семантични модели в развоя на названията между отделните балкански езици. Прави впечатление изводът за относително по-малкия брой успоредици между румънския език и останалите балкански езици при някои от разглежданите базисни емоции (радост, гняв, тъга). Интересно би било как това кореспондира с резултатите от етнолингвистичните и лингвокултурологичните изследвания на тази концептосфера в балканските езици.

Научните приноси на дисертационния труд са синтезирани в пет точки и отразяват правилно постигнатите резултати в изследването (с. 142).

Дисертантът има изисквания минимален брой публикации по темата на дисертацията (2 публикувани и 1 под печат) и е участвал с тематично свързани доклади в 3 международни научни форума. Авторефератът предава вярно съдържанието на дисертацията.

Заключение: Въпреки някои несполуки в работата и направените забележки поставените цели в дисертационния труд са постигнати. Дисертацията има своя научен принос в областта на балканското езикознание и в по-общ план в областта на семантичната типология, въз основа на което смятам, че на Даниел Йорданов Томов може да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.1. *Филология, научна специалност Общо и сравнително езикознание (Балканско езикознание с албански и румънски език)*.

09.04.2019

Доц. д-р Христина Дейкова